

Ramutis KARMALAVIČIUS

Radikalaus ir švelnaus lietuvių ketverto proza

Modernioji lietuvių egzilio proza: Algirdas Landsbergis, Jonas Mekas, Adolfas Mekas, Leonas Lėtas.

Knygos sudarytoja, įvado autorė bei redaktorė Dalia Kuizininienė. Vilnius: Versus aureus, 2006

Šiandieninis skaitytojas, suinteresuotas XX amžiaus lietuvių prozos modernizmu bei interpretuodamas ankstyvuosius šios egzodo srovės autorių tekstus, regis, net ir labai trokšdamas galėtų tik nepiktai juos pašiepti ar delikačiai „parūgoti“: kažkam gali užkliūti meninio novelių performatyvumo stoka, kažkam pasirodys gerokai prislopusi ekspresyvosios jų ekspansijos vaizduotė. Todėl vienas novelėse pasigęs arlekininio dinamizmo drąsos, kitas – intymesnių ego atverčių stilingumo, trečias, numojęs ranka (ai, ne Prancūzija), jų kūrybą palaikys nepakankama preliudija į judančių daiktų statiką prozoje (kur skaitytojas rastųsi lyg kine), tad net perleis lietuviukų – pretendentų į modernizmą – profilį būsimo (worholiško) kontrviešumo – tai yra *ambiguity* audito – požiūriu. O iš tikro šių jaunų modernistų ketvertas, visų pirma, žurnalo „Žvilgsniai“ (1946–1948) iniciatoriai bei leidėjai, kurie, jau XX amžiaus penktajam dešimtmečiui įpusėjus, meniniame savo pačių starto visumos kontekste radosi kaip lietuviškojoje lingvistinės ego būties egzistencialo žaismėj (todėl tiesiog reikalinga antologijai būtent tokia fotografija, kokia įdėta į 207-ą puslapį: 1951 metai, Vytautas Adamkevičius

(Leonas Lėtas) su taure vienoje rankoje ir J.P.Sartre'o „Existential psychoanalysis“ knyga kitoje, galbūt kad mažiau šokiruotų p. 112 fotografija, kurioje Jonas Mekas apsirengęs vos ne tunika, ir atsainiai vartantis Picasso).

Pasąmoniškai aktyvi tokių smaguolių prigimtis jau nesitenkino horizontaliom peizažinio kraujo savistabom, nes perteklinio jų ego energijos kryptis keitė ir išorinio angažamento plotmes, ir koregavo jų – lumzdeliu tarp barakų bei dangoraižių užraliuojančiųjų – skonį. Jie ne tik savo žurnale, bet ir „Žvilgsnių“ prozos Rinktinėse skelbėsi: 1949-ieji, Vokietija, 1951 – Amerika. Jose, regis, gali būti užčiuopta pradžia būsimo kito, jau JAV leisimo išėivijos žurnalo „Literatūros lankai“ (1952–1959),

tarytum pirmoji žemininkų-lankininkų komandos metaontinio turinio fazė, kuri „Žvilgsnių“ puslapiuose ir abiejose knygose netiesiogiai užmezgta; nors šių grupuočių nariai Vokietijos laikotarpiu pažįstami dar nebuvo, nekontaktavo,

tačiau būtent jų abiejų aktyvo literatūra greit virto autentiškai nuogais traumotos žodžių esmės pleištais su biblinio tremties kosmiškumo gelme. Ir egzode, ir čia, gimtajame krašte, lietuvių literatūros istoriografijoje, „Škėmos su žvilgsniečiais“ (Nyka-Niliūnas) indėlis bei vaidmuo pagrįstai akcentuojamas ryškinant papildomus lankininkų sąjūdžio laimėjimus bei estetinio jų nepamainomumo vertes. Taip prasmingai žvilgsniečiai turtino metafizinį *Lankų* nepriklausomumo sumanymą, labiau prapūsdami būtent psichoegzistencinius paūmėjusių minties trombų takus bei ratio alveoles. Kai kam iš šeštojo dešimtmečio *Lankuose* bendradarbiavusių žvilgsniečių mitinės stichijas (žemė, duona, ugnis Adolfo Meko „Trilogijoje“) jau anksčiau buvo pavykę įartikuliuoti ritualinėje ritminės gyvasties atmintyje. Dabar transkontinentinio pasaulio atvertys, kaip ir tyla, tapo tiesiog nebepakeliamos, todėl evoliucionavo it pagreitinta egzilų brandos raiška tremtyje; mūsų savanoriai pabėgėliai veik iškart sugėrė intelektualinio Vakarų klimato intensyvumą bei savaip perprato holokaustines XX amžiaus epochos katastrofas. Regis, turime savotišką paradigminį egzilinio kūrybiškumo antraktą Europos (Vokietija) ir Amerikos žemyne – pokarinę lietuvių literatūros diasporos bazę; joje sąveikauja psichoanalizė, tremtis, egzistencializmas ir veik lietuviškojo neorealizmo dvasia; žinoma, jau su aliuzijom į beskausmę benamystę, į viršpatyrimines egotistinės romantikos bei nebravūriškai ją skaidančias dvasios viršūniškumo briaunas. Po jų dar betarpiškiau buvo susiduriama su bevaisiškumo, undergroundo ir intelektualinės motyvacijos tikruma, imponavusia/šokiravusia modernios prozos tapatybės ne visada ieškantį masinį egzilio skaitytoją: ypač pabrėžtinai eksploatuojant ne vakarykščių fetišų ar matematinio jų išmoktumo, o metafizinio individualių pasijų pastoralumo įžvalgas. Todėl ne tik koks A. Moravia ar C. Malaparte, bet ir ... Jonas Aistis žvilgsniečiams modernistams, regis, visiems keturiems (ne tik broliams Mekams) tiko, nes ikikarinė šio „nuosavo“ noktiurnisto kūryba – deegzaltuotas katarsio melosas kalbos komunijų akte; jis jau gebėjo būti atsvara ir oficialių aksesuarų stigmoms, ir nau-

dingas griauant pasakojamuosius istorijų apie daiktus ir žmones monumentus, buriant naratyvinio nušvitimo bei hipnotizuojančios reliatyvizacijos akimirkas. Būtent jos lydi elegines ir eroso, ir globalių pasaulėžiūrinių distinkcijų dramas, nors autosadistinio (Škėmos) dirglumo it kokio autsaderiško vėjo, beatodairiškai siaučiančio ar brutaliai keliančio audras meniniame žvilgsniečių akiratyje, iš pirmo žvilgsnio lyg ir nėra. Tarsi „Dievų vaikai“ (Adolfas Mekas) dar būtų tik žemės nuomos augintiniai, nežinomybės spengsmo įtampas bei šventės išgyveną nuobodulyje, ne šeiminkaudami subkultūrinėje dieviškumo s u t e m ū dimensijos erdvėj, tai yra lyg būtų be fatalios nuodėmės triukšmo savyje pačiuose. Tačiau ar ne šioje savivokoje – biblinio jų benamystės kodo pradžia, kai egzilis, – jautė, – greit neturės ko laidoti, išseks, nes ateitis jau dabar, ankstyvuju pokariu, rodėsi, *pagrobta*; vėrėsi „mirusio skausmo“ it visatinės nebylostės žiotys drauge su keleriopa tremties ekstremalumo paralele. Užtat toks aiškus šio ketverto atsitolinimas nuo beletristinės ornamentikos, slinkimasis vidinės teksto „ugnies krūvio“ link, įveikiant spengiančias „refleksijų kristalo“ komas bei priimant antjutiminės minties smūgius, idant šie keistų, tai yra eseizmu (de)formuotų/įtemptų (de)kompozicines novelių sąrangos stygas... Po pusės amžiaus matyti, jog net dienoraštindamiesi modernistai jas ir keičia, ir įtempia, nes rašo it „užgautų duris“ tašku, vidine intonacija, brūkšnių ar betarpių, nedalomų rašto kūno fragmentų kalba.

„Reikėjo čia dar jam pasipainiot Ar galvoj nebegeirai? ir būt kodėl dėl mergos dėl kurios šūdas man ta merga šūdas viskas durnas užsispyrimas“ (J. Mekas apie Povilą, jo išėjimą ir grįžimą).

Šiaip keturi rašytojai modernistai buvo visų pirma jauni egzodo lietuviai, iš epochinės aritmikos balno išsviesti XX amžiaus viduryje, ir veikę dar negalėdami disponuoti visaverčio lietuviškojo irracionalizmo turtu ar gebėjimu grąžinti gyvosios modernizmo klasikos mokesčius-skolas (jokių aukštųjų kūrybos kursų ar civilizacinės erudicijos pamokų gimtojoje raštijoje veik nėra); todėl jaunojo Jono Meko 1946 m.

žodžiais, tykota „paprastumo ir laisvės“: idant neprievartiniu grožiu užpildytų minties ir aistrų netikrumo nišas (ir ne tik egzilinės lietuvių patirties prozoje). Išėjimą iš *asmeniškumo/regionališko* celių šie modernistai (a la J. A. Herbačiauskas) deklaravo jau J. Meko redaguojamą „Žvilgsnių“ manifeste, neužsukdami į jokių, tautiečių daugumai mielų, surogatinių insignijų šventorius. Pseudokanoninės monolitybės fone paprastumas juos traukė kaip alternatyva imitacinei vaizdo retorikos netikrovei, o laisvė imponavo it lig tol neturėtas susikaustymo ir patetikos išgyvendinimo planas prozos meno sakinyje. J. Mekas bene ryškiausiai iš jų visų paprastumo ir laisvės siekį praktikuos visoje savo būsimos undergraundinės veiklos kelionėje, ragindamas nepasiduoti nei pasaulinei racionalios visuotinio sąmonės logikai, anei ydingoms lokalaus lietuviškojo mentaliteto ar hollywoodinės jų redukcijos kerams bei vilionėms. Tokia buvo antiprograminė Jono Meko, o tąsyk ir visų žvilgsniečių nuostata – antitradicijos programa.

Todėl modernizmas jiems visiems – pats natūraliausias „rašymo kitaip“ (Algirdas Landsbergis) atmosferos praktikumas, gan radikaliai apnuoginant jaunystėje nukirstas retro re/vizijų šaknis; todėl dabar „eksperimentavo“ labiau tremtiškąjį svetimumą, pereinamąsias, pasak sudarytojos (p. 20), būsenas, Vokietijos stovyklų barakuose ar Niujorko fabrikuose jaukinantis, negu įlaboratorinant pasąmoninį anarchizmą bei ugdant vešlius grynojo avangardinio eroso vs kraštutinio individualizmo konvulsiojus. Pastarieji figūruoja, ir ne vien tematinio minimumo teise (vien L. Lėto „Atkritumi“ ko verta XX amžiaus literatūrinės modernizacijos balanso požiūriu). Tokios funkcijos nėra adaptavimo-si atskirtyje, kaip ir Lietuva, beje.

Pati iniciatyva atnaujinti lietuvių prozą (moderninant tradiciją/avangardinant save) eina drauge su tam tikra iniciacija į ambivalentę vaizdo autentišką – galimybę byloti itin koncentruotu frazės konkretumu (juodi frakuoti vyrai lyg „sukrėjęsui tamsumai“ ir pan.). Pasakojimo ātramos bei raiška gali

atrodyti deponuotos iš poetinio Vakarų imagizmo: herojai moka tylėti *arabeskomis*, juokauti *asonansais* ar ekstazintis „tikėjimo nafta“ (A. Lansbergis „Paskutinė diena“). Visa tai nukreipta prieš doktrininį žmogaus sukataloginimo refleksą, panlogines scientistinės, pedagoginės, vadovėlinės priežiūros klišes. Šių modernistų tekstus lyginant su ikikarinės lietuviškosios prozos efektais (žinoma, ne su Biliūnu ar Krėve), matyti kaip akyse kinta novelių vidaus dizainas – prozinio minties apipavidalinimo transsignatūra (sukant link, jų žodžiais, Zion tuštumos, kur net dievai jau nepripažįsta tremties ir nežino, kas yra namų ilgesys, kaip A. Meko „Dievų vaikuose“).

Tekstinė medžiaga ir iš esmės, ir detalėmis tampa informatyvesnė, be pigiai ornamentuotų ar realybę neva objektyvuojančių (empirinių arba ūmių) herojaus sąmoningumo paspirčių (net kai laigo „spalvotų ganyklų“ atmintyse). Pats sakinytis – gramatiškai labilesnė universalus komunikavimo(si) sistema: įvairūs skiriamieji ženklai, mažų raidžių reikmė – ne pretenzija, reklam/prezentacija ar mada, o iš vidaus plaukianti sintaksinės anatomijos ir kamerinio personalumo jungčių sandoradermė: „sustoju staiga – kažkas įsikerta širdin, lyg dalgė kemsynan: manas. prieini ir sakai – labas. atspėta“ (A. Mekas „Apie žalią rūtą ir nukirptas kasas“). Taip skaištėjo atvirumo (kaip) šauksmo apie laisvę ir beprasmiškumą vienio prasmė – ne tik Jonui Mekui tai reiškė tiesiog naują jausmą, pas jo novelių veikėjus atkeliavusį, kaip teigė, slapčia, kad apglėbtų „iki pat smegenų gilumos“ („Vienas gimimas“). Net prieškarinio prozos inovacijų grantus P. Tarulį, J. Savickį pranokstančios poetinės žvilgsniečių dekonstrukcijos – ne vien sau patiems dovana: L. Lėto „Atkritumi“ – rašytinė kalbinės reorganizacijos erdvė, kineminių teksto kombinacijų arba mediatyvių gestų performansas, kuriame skiemuo, nelyginant ištreniuoto veido mimika, komunikuojanti ir juslinio būvio padargų enfas, ir depiliuotom, nepridengtom jų nugarom. Familiarumas su skaitytoju, savimi bei realybe net

Jono Meko kitoks („Apie Povilą, jo išėjimą ir grįžimą“), nei tą darė ikikarinių avangardistų mokykla, ir pranašauja ilgus būsimus J. Meko filmininkavimo pasaulio kultūroje metus, kai be apriori bus fiksuojamas procesas, atrenkamos, bet (ne)režisuojamos jo slinkty. Čia pat skulptūrinė fokusuotė – stiliaus impulsų turinys, forma, sklaida: nuo simpatijų aistiško gymio weltbürger, katarsiniam jo nuogumui kaip organiškai formai sąmonės sraute (Adolfas Mekas apie žalią rūtą ir nukirptas kasas „Une Révérence“ (1949) rinkinyje) iki visiškos – melancholiją ir „Fete de Roses“ romantiką pergeneralizuojančios – dezintegracijos, tarkim, Leono Lėto „Obuolyje“.

Šitai buvo aplenkiami mitiniai lietuvių Rašto kultūros fiktyvumo įpročiai ir sukuriami egzilio literatūrinę savijautą autentiškai absorbuojantys radikalių prasmų laukai, it vakarietiški antidekoratyvūs meninių originalijų sodai.

Retrospekcija, visų pirma, šiose novelėse veikia kaip grįžtamoji ir etno-, ir ultrainsintektyvių ego vertybių galia. Jų egzilio lietuvis, žmogus, susidaužia su pasaulio „nakties dugnu“ (A. Landsbergis) kaip vidine modernaus subjekto sąsąukų nedarna, kuri atpažįstama jame pačiame, kai imami atidenginėti transformatyvių jutiminių branduolių klodai – klausoje, regoje, balse, elgesyje („iš jo žvilgsnio spalvos pažinau“, A. Mekas). Bene pirmas žingsnis substancinės kalbos transgresijos linkme, kai raiška – minties tapatumo teatras su tembrinio kalbos materialumo nuojautom tapomos rašysenos balse. Būtent tai aižo atminties ir meninių ego padėčių dėsnis, sukuria ar net sukulia atsineštinio būties vaišių stalo įrankius bei indus, griaua vertybines pasitikinčio stabilumo užkardas, trauko pernelyg sklandžių jaunų įsivaizdavimų grandines (A. Landsbergis „Karveliai virš stogų“). Erotinės vizijos dar išsitenka moteriškos prigimties angelišku-

me, sapno (kaip) idealo ilgesio vaizdinį, bet jau su švelniais perversiniais psichinės realybės įkalčiais, tarkim, Jono Meko meninėje išpažintyje: „Angelasnevaikasnežinukasišjoišeis...“ ir t. t. ir t. t. Taip pat ir A. Lansbergio noveliškume: angelo zona – meninio identiteto g l è b i u i prilygstančios modernios kūrybos aksiomos. Tokia inversyvi vaizduotė jau profesionaliai koregavo pašamoninio herojų gyvenimo išsklotines: pirmi jų startai Amerikoje dažnai konvertuojami susvetimėjimo su artimaisiais, stresų su giminėmis bei savo pačių vienatve... Tikra lietuviškojo šių modernistų stiliaus būtis – tai, kas iš režimiškai-egzistenciškai-represiškai užgniaužto vidaus iškyla kaip alternatyva – neatpažinto (bet) jau prarasto rojaus svajos. Prioritetinė modernizmo estetikos dominantė, vadinamoji „Freudo terapija“, ypač tvirtai ne tik teoriškai, bet ir „teisiškai“ įestetinta A. Lansbergio prozos audinyje. Į sapnus čia atsigręžiama kaip į gyvenimo metabūties mįslę, jos ženklus bei linijas kinematografiškai struktūruojančių sąmonės paribių, tai yra, į netikėtumais žudančias atminties bei patvinsios „dykumų vienatvės“ asmenų ostijas. Panašiai veikia ir A. Meko egzilinio fatumo nejautra, nors kartais ji labiau pirmapradiškai skausminga, nes laiką sustabdo it liturgines šviežio klojimų šieno ir dabarties dangoraižių kaktomųšų svaigas smegenyse. J. Mekas šitai, „Žvilgsnių“ ūkininko it nenuskandinamos vaikystės akimis, kurios „atviros ir toli“, filmuos ateityje Njujorką, lyg Semeniškių ar savo paties internalizuoto laiko prisiminimus.

Taip subtiliai formavosi transnaratyvių intonemų tinklainė, kuriai žodis, nelyginant eilėraščiui, – buvo paskutinė autentiška viltis: ją lietuvių egzodo modernistas laužė lyg per vaikystės Kalėdas magišką realizmą pulsuojančią, sentimentu įkebanintą, atminties įspūdžio plotkelę.